

BESCHRIJVING van de KOREN- en HOUTZAAGMOLEN
achter boerderij Van Dijk aan Bovenrijge 15
in de gemeente Ten Boer

Woord vooraf

Tussen Ten Boer en Thesinge staat een kleine achtkante bovenkruier op een zaagschuur, die in 1903 uit liefhebberij door de vader van de huidige eigenaar voor privé gebruik is gebouwd.

Wie zich voor een bezoek niet bij voorbaat laat afschrikken door de hedendaagse deplorabele toestand van deze molen zal verrassende ontdekkingen kunnen doen.

De doordachte opzet van de draagconstructie en het vernuft en de vakmanschap, waarmee het binnenwerk is gemaakt en aangebracht, dwingen diep respect af. Bovendien geven de nog aanwezige materialen en gereedschappen op het gebied van de ijzer- en houtbewerking een indruk van de grote kundigheid, waarmee indertijd in en met behulp van deze molen is gewerkt.

Omdat er voor dit uniek bouwwerk momenteel geen enkel uitzicht op een hoogstnodige restauratie en conservering bestaat en de dreiging van volledig verloren gaan groot is, hebben we dit molentje op tekening en in geschrift proberen vast te leggen.

Wellicht zouden de resultaten eens van nut kunnen zijn bij een hopelijk spoedige restauratie.

voorjaar 1975

Adorp/Onderdendam

H.C. Weerheym/P.Hellinga

I De constructie van de molen

In zijn huidige vorm is de molen een achtkante bovenkruier met stelling op een vierkante houten onderbouw met aangebouwde zaagschuren. Dit is echter niet de oorspronkelijke bouwwijze geweest. Van origine stond het achtkant op een ongeveer 2,5 m lager ondervierkant en was de molen zeer waarschijnlijk alleen ingericht voor het malen van graan.

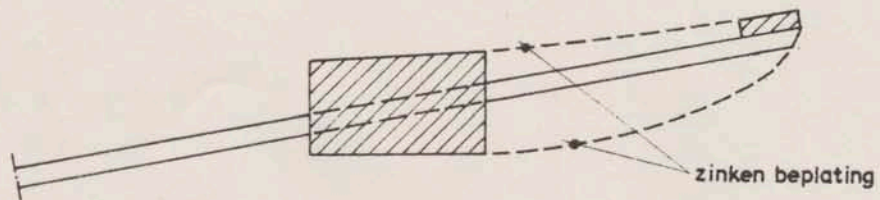
De uitbreiding tot zaagmolen is van een latere, helaas niet nader te specificeren datum. Bij die gelegenheid is de molen verhoogd door het bestaande achtkant en vierkant op een tweede ondervierkant te plaatsen. In de bovenhelft van de huidige onderbouw, dat in constructieve zin dus uit een tweetal gestapelde vierkanten bestaat, is de dichtgespijkerde oorspronkelijke toegangsdeur nog zichtbaar. Tegen deze verhoogde onderbouw van de eigenlijke molen zijn toen aan beide zijden de schuren geplaatst, die de zaagvloer overkappen.

Zeer waarschijnlijk is ten behoeve van de toegevoegde functie het omhoogbrengen van de molen gepaard gegaan met een vergroten van de vlucht. Tussen het achtkant en de vierkante onderbouw zit een tafelment in de vorm van een drietal gestapelde baddings.

II Het gevlucht

De beide roeden zijn, zoals het een echte groninger molen betaamt, zelfzwichtend opgehekt met staande remkleppen aan de toppen. De houten as is ten behoeve van dit systeem over de volle lengte in het hart doorboord. De vlucht van de molen bedraagt ongeveer 10,50 m.

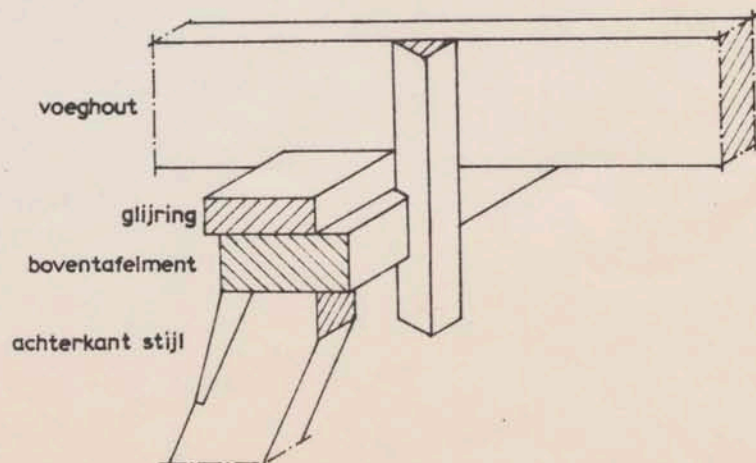
De neuzen zijn gestroomlijnd met een zinken beplating op het gehandhaafde voorhek volgens onderstaande schets. De orderborden zijn met de beplating uitneembaar.

III Kap en kruierwerk

Het kruierwerk van de molen is van de eenvoudigste vorm, die voor bovenkruiers bekend is. De beide voeghouten glijden (gesmeerd met dierlijk vet en grafiet) over een cirkelvormige houten ring op het boventafelment. Veel groninger molens hebben een dergelijk glij-kruierwerk, maar in detail zijn er bij dit molentje enkele opvallende bijzonderheden.

In tegenstelling tot wat regionaal gebruikelijk is wordt de kap niet door keerklossen onder de voeghouten op zijn plaats gehouden, maar door kepen in die voeghouten, die in de kruiring grijpen. Bovendien is een voorziening aanwezig waarmee het dompen of afwaaien van de kap wordt voorkomen in de vorm van een tweetal staande klampen aan elk der beide voeghouten. Deze grijpen met een keep om het boventafelment, dat daartoe aan de binnenzijde cirkelvormig is afgewerkt. De klampen passeren de achtkantstijlen ongehinderd, omdat die stijlen boven aan de binnenzijde zijn afgesloten. Met onderstaande schets is deze constructie verduidelijkt. De kap is, als gebruikelijk in het noorden, uitgevoerd met de lange spruit achter het bovenwiel. Er staan vier spanten op met horizontale tengels, afgedekt met een zinken beplating.

IV De inrichting

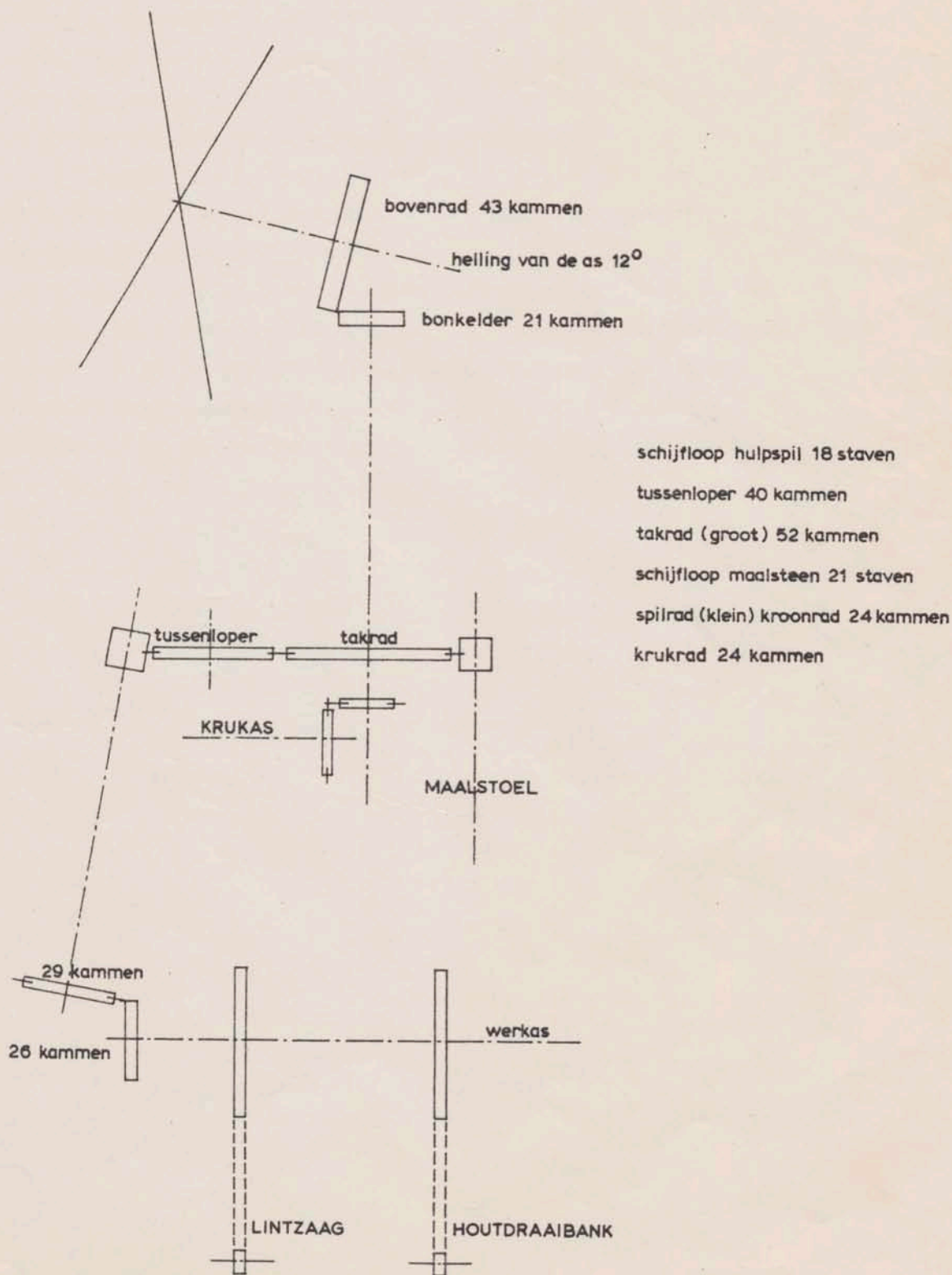
Aan werktuigen kan door de molen worden gedreven:

- een maalstoel met een koppel kunststenen,
- een zaagraam met krabbelwerk en slede,
- een lintzaag,
- een houtdraaibank, welke tevens is uitgerust met een trapaandrijving.

Verder staat in de noordvleugel van de zaagschuur een smidse opgesteld en zijn gereedschappen voor ijzer- en houtbewerking aanwezig.

In vroeger tijden moet de molen tevens een waterhuishoudkundige functie hebben gehad en was daartoe uitgerust met een vijzel. Het is ons niet mogelijk gebleken de plaats en de wijze van aandrijven van die vijzel te achterhalen.

V Het drijfwerk.

VI Het drijfwerk op de takradzolder

Op de zolder op stellinghoogte ligt het takrad, dat via interessante overbrengingen de onderscheiden werktuigen drijft.

De maalsteen wordt op de gebruikelijke wijze gedreven middels een schijfloop, die uit het werk kan worden gezet (afgeslagen) door het verschuiven en met wiggen vastzetten van de ijzerbalk.

Onder het takrad is op de koningsspil een kleiner rad aangebracht, dat via een haakse overbrenging de krukas van het zaagraam drijft. Deze wordt buiten bedrijf gesteld door het verwijderen van een vier-tal kammen uit het krukrad.

Speciale aandacht vraagt de overbrenging vanaf het takrad naar de schuingeplaatste hulpstil, die de werkas onder in de molen drijft. Deze hulpstil staat op korte afstand van het ondertafelment en de afstand naar het takrad is voor een directe overbrenging te groot. De bouwer heeft zich dan ook van een zgn. "tussenloper" bediend op een korte houten spil, die aan de onderzijde is gelagerd in een verticaal scharnierende dons-balk. Door deze dons-balk te lichten komen de kammen van de tussenloper vrij van die van het takrad en is de werkas onder in de molen buiten bedrijf gesteld.

VII De eerste of maalzolder

De oostelijke helft van de eerste zolder wordt grotendeels in beslag genomen door de maalstoel; er is ruimte voor wat maalgoed en in de noordoost-hoek staat de schuingeplaatste hulpstil.

De westhelft wordt opgeëist door de zagerij. Langs de onderzijde van de balklaag van de tweede zolder loopt de krukas, die in drieslag is uitgevoerd met de kolderstok of wuifelaar (welke zijn de juiste groninger benamingen voor de onderdelen van een zaagmolen) langs de buitenwand. Het zaagraam vindt zijn geleiding in de balklaag van de eerste zolder. De twee loze krukken worden door horizontaal gelegen balansbalken belast. Aan het ene uiteinde zijn die scharnierend aan het tussentafelment verbonden en aan het andere via een kolderstok aan de krukas. Aan die zijde zijn de balansbalken met een viertal forse ijzeren staven verzwaaard.

VIII De schuur of zaagvloer

De westelijke langszijde van de schuur is ingeruimd voor de geleiding van de zaagslede. Naast de hoofdingang van de molen zat voorheen aan die kant een extra deur met een korte sleephelling voor de te zagen bomen of balken. Deze werden met handkracht middels een windas met gaffelwiel en haalketting binnen gehaald. Voor het overige wijkt de werkring van het zaagraam, van de slede en krabbelwerk niet af van wat gebruikelijk is op zaagmolens.

Hoewel het hier een molen van betrekkelijk geringe vlucht betreft, moeten er eertijds forse, tot uit Drenthe aangevoerde eiken zijn verzaagd. Onze zegsman verhaalde hoe in voorkomende gevallen het worteleind van de stammen bekapt moest worden om door het raam te kunnen worden gevoerd. Dan werden er, uiteraard afhankelijk van de windsterkte een gering aantal zagen in het raam gespannen. Soms slechts één, zodat na een eerste passage de boom beter aangepast aan de capaciteit van de molen bezaagd kon worden.

Langs de oostwand van de schuur tegenover het zaagraam loopt de werkas, die via een haakse overbrenging met behulp van de eerder genoemde hulpaspil wordt gedreven. Met een tweetal op deze as bevestigde riemschijven worden de lintzaag en houtdraaibank (beide uiteraard in eigenbouw) aangedreven. Op deze werkas bevindt zich bovendien een klein kamrad, dat mogelijkerwijs ooit de verloren gegane vijzel heeft gedreven.

Getuige de smidse tegen de achtergevel van de schuur en het grote aantal aanwezige gesmede krammen en haken beoefende de vroegere eigenaar tevens het ambacht van smid.

Afsluitend inventariseerden we op de zaagvloer; een werkbank met gereedschappen, een boormachine, een afkortschaar voor ijzerwerk en een slijpsteen op een fietsframe met trapaandrijving, deze laatste natuurlijk in eigenbouw.

Naschrift

Ook na de voorgaande beschrijving van de heren Weerheym en Hellinga zette het verval zich voort. Tot verdriet van molenvrienden werd de toestand van de molen tenslotte zo slecht, dat hij op 26 september 1976 bij windstil weer in elkaar zakte. De Vereniging van Vrienden van de Groninger Molens kocht toen de molen aan voor f 1 000,-- en ging - in afwachting van een restauratieplan - de bruikbare onderdelen opslaan. Uiteraard was het in de eerste plaats nodig een nieuwe plaats voor de molen te vinden. Na goed overleg met de gemeente Ten Boer en de heer J.R. Rubingh is de keuze bepaald op een gedeelte van het terrein van de heer Rubingh aan het Damsterdiep oostzijde, op een paar honderd meter ten zuiden van de Boltsdraaibrug. Vroeger stond hier een watermolen, maar ook een zaagmolen hoort aan het water te staan.

Uit de genoemde vereniging is voortgekomen de Stichting Groninger Molenvrienden, postbus 213, 9700 AE Groningen, die nu eigenares is geworden en verder werkt aan het herbouwplan. De uitgave van dit boekwerk vormt een onderdeel in die activiteit.

De Stichting Groninger Molenvrienden

Groningen, oktober 1978